

УДК 343.2.01(38)(091)

РОЗУМІННЯ ПОКАРАННЯ У ПРАВОВІЙ ДУМЦІ АНТИЧНОЇ ГРЕЦІЇ

Євгенія ЛОГВИНЕНКО,

викладач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі праць античних філософів, пам'яток права і здобутків історико-правової науки розкрито розуміння покарання у Стародавній Греції. Показано, що покарання мало сакральний характер, і античні філософи розцінювали його як інструмент або ж засіб «очищення» злочинця, відплату за скоєні гріхи, поновлення справедливості. Покарання і кара у праві та свідомості давніх еллінів не мали чіткого розмежування і здебільшого ототожнювалися. Зроблено висновки, що під покаранням у Давній Греції розумілися певні примусові заходи державної влади полісу проти порушника встановленого порядку та закону, які були наслідком скоєного злочину. Метою покарання було залякування, прагнення уникнути у майбутньому небажаних та небезпечних для громадян, суспільства і держави вчинків.

Ключові слова: покарання, Стародавня Греція, залякування, відплата, кара, помста.

THE UNDERSTANDING OF THE PENALTY IN THE ANTIC GREECE LEGAL THOUGHT

Yevheniia LOHVNENKO,

Lecturer at the Department of Constitutional and International Law of the Faculty № 4
of Kharkiv National University of Internal Affairs

SUMMARY

The article shows the understanding of penalty in Ancient Greece on the basis of antic philosophers' works, law memorandums, history and legal science insights. It is shown that penalty had sacral character and antic philosophers recognized it as an instrument or as a mean of "purification" of the offender, retribution for committed sins, rectification of an injustice. Punishment and retribution had no strict division in the law and conscience of Early Greeks and these notions were commonly identified. It made the conclusion that by the penalty in Ancient Greece were meant some coercive measures of polis public authorities against violator of set law and order, which were the result of committed crime. The aim of the penalty was horrification, the desire to avoid in future unfavorable and dangerous for citizens, society and state deeds.

Key words: penalty, Antic Greece, horrification, retribution, punishment, revenge.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна докладає чимало зусиль, щоб стати дійсно правовою, цивілізованою, європейською країною. Реформування торкнулося усіх сфер суспільного життя і, як наслідок, постала необхідність змін його правової основи, оскільки відбулося оновлення самої сутності суспільних відносин, що перебуває під кримінально-правовою охороною. Усе це призвело до необхідності переосмислення кримінальної політики держави та однієї із основних її складових частин – покарання. Сучасною наукою кримінального права, безсумнівно, має враховуватися історико-правовий досвід минулого, традиції і менталітет певного етносу щодо розуміння сутності покарання та його наслідків. Стародавня Греція мала значний вплив на розвиток права інших етносів, у т. ч. і тих, які мали свою державність на території нинішньої України. Саме тому дослідження еволюції розуміння покарання у праві Античної Греції є актуальним.

Стан дослідження. Кримінальне право як наука приділяє багато уваги проблемам, пов'язаним із застосуванням покарань. Проте аналізу розуміння покарання в стародавній час присвячено значно менше праць. Так, у роботах Л.В. Багрій-Шахматова, М.І. Бажанова, Л.С. Васильєва, О.А. Гавриленка, В.К. Дуюнова, І.І. Карпеця, О.Ф. Кістяківського, О.І. Левицького, В.Т. Трубнікова, М.Д. Шаргородського, В.С. Макаруча, Б.І. Тищика та ін. питання, пов'язані із розумінням сутності покарання у Давній Греції, знайшли здебільшого фрагментарне висвітлення і спеціально не досліджувалися.

Мета статті – на основі аналізу джерел і пам'яток права, а також досягнень попередніх дослідників показати, яке було розуміння покарання у Стародавній Греції, та з'ясувати його специфічні риси.

Виклад основного матеріалу. У міфах і легендах Стародавньої Греції міститься чимало оповідань про випробування і покарання, які були призначені найбільш могутнім із богів – Зевсом. Його гніву неможливо уникнути не тільки простим людям, а й героям, напівбогам і навіть богам, що порушили встановлений порядок чи вищу волю. «Горе тому, хто порушує встановлений Зевсом порядок на землі і не виконує його законів <...> Біля трону Зевса стоїть, що зберігає закони, богиня Феміда <...>, спостерігає, щоб не порушувався порядок і закон. На Олімпі і дочка Зевса богиня Діке спостерігає за правосуддям. Суворо карає Зевс неправедних судій, коли Діке доносить йому, що не виконують вони законів, даних Зевсом. Богиня Діке – захисниця правди і ворог обману», – говорить у міфі про походження світу та богів [1, с. 14–15.]. На думку грецького поета Гесіода (бл. 700 р. до н. е.) світ з'явився із Хаосу, грубої та безформної маси, де боролися змішані між собою стихії. Лише вміння жити відповідно до закону і правосуддя зробило людських істот дійсно людьми: «Ось – закон, який установив Зевс для людей: щодо риб, і диких тварин, і летючих птахів, то вони живляться одне одним, адже у них немає навіть уявлення про правосуддя серед них; та людям він дав правосуддя, і врешті-решт з'ясувалося, що це і є те найкраще, що вони мають» [2, с. 60].

Отже, можемо відзначити, що легенди та міфи про всемогутність богів на чолі із Зевсом культивували у свідо-

мости давніх греків: по-перше, сприйняття божественного походження закону і правосуддя; по-друге, незворотності та суворості покарання за гріхи та порушення законів; по-третє, зважаючи на те, що Давня Греція не була унітарною державою з єдиною правовою системою, а у більшості полісів державний лад був демократичний або олігархічний, то саме міфи, легенди та релігія стали своєрідним підґрунтям формування ідеології законності та правопорядку. З часом у праві міст-держав Стародавньої Греції сформувалася достатньо чітка система покарань. Проте, характеризуючи право Давньої Греції взагалі та покарання зокрема, слід зважати на те, що окремо взятий поліс для грецького світу був самодостатньою основою формування будь-яких суспільних відносин, у т. ч. правових. І.Є. Суриков слушно зауважив, що закони та інші правові акти, які були у кожному окремому полісі, мали силу тільки у ньому. Не йдеться про «повну правову ізоляцію» міст-держав хоча б тому, що: по-перше, спільність історичного розвитку грецьких полісів, а також постійних контактів між ними, правові комплекси цих міст-держав мали багато схожого, як у загальних принципах, так і в окремих деталях; по-друге, історія Давньої Греції знає чимало випадків укладання союзів між полісами (як правило, під час воєн), що призводило до поступової уніфікації права, а інколи до створення єдиних загальнообов'язкових правових норм (наприклад, в Афінійській симмахії (V ст. до н. е.) поліс-гегемон силою нав'язав своїм слабким союзникам закони та інші нормативні акти); по-третє, існувало міждержавне право, яке знаходило своє відображення у договорах між рівноправними полісами, у загальних неписаних, але вельми авторитетних правилах поведінки держав та їх представників на міжнародній арені як у воєнний, так і в мирний час [3, с. 16–17].

Давні елліни сприймали покарання як кару – відповідну реакцію богів, держави, суспільства або ж певних осіб (наприклад, батьків) на неправильну поведінку суб'єкта, порушення ним тієї чи іншої соціальної (не обов'язково лише кримінально-правової) норми (моралі, релігії, корпоративної, правової) [4, с. 209]. На думку В.К. Дуонова, така реакція – кара – не мала своїм обов'язковим змістом або метою завдати болю і страждання. Це, насамперед, реакція на проступок певної особи, яка має характер докору, осуду, засудження цієї особи та скоєного нею проступку, має на меті вплинути на винувату особу та її поведінку задля досягнення необхідного виховного, психологічного результату і з метою попередження [5, с. 45]. Інший погляд на сутність кари і покарання в античних державах у Г.В. Мальцева. На підставі аналізу історичних джерел він дійшов висновку, що кара і покарання – це відповідна реакція на злочин або деструктивну діяльність, що становить загрозу суб'єкту, наслідком якої є його біль і страждання, або ж створює для нього умови дискомфорту. Ця «реакція» є відплатою за загальною формулою «зло за зло». Психологічною основою кари і покарання, на думку дослідника, виступало почуття помсти, природне бажання постраждалих «повернути біль і страждання» злочинцю, щоб він все відчув на собі, усвідомив свою вину та покався [6, с. 519, 521]. Відомий соціолог П.А. Сорокін писав: «Будь-яка кара складається у накладенні на злочинця страждання та бідування» [7, с. 82]. До того ж, на переконання Платона, кара мала поновити справедливість. Філософ визначав кару як «лікування душі, яка скоїла проступок» [8, с. 436].

На наш погляд, вбачається доречним зауважити на відмінностях між карою та покаранням. З цього приводу в історико-правовій літературі немає єдиної позиції. Більшість науковців вважає ці явища тотожними. Зважаючи на принципову спорідненість цих явищ, Г.В. Мальцев відзначив і відмінність між ними. Так, кара є виявом влади сильного, її застосовує сильний суб'єкт щодо слабого як відплату

за образу, порушення встановлених правил. Межі кари формально необмежені, вона може бути такою, наскільки це дозволяють силові можливості та наміри того, хто карає. Головна мета кари – ліквідувати небезпеку та її джерело, тобто особу чи групу осіб. Основна функція кари – репресивна. До того ж, кара мала поновити той порядок, порушення якого і стало її причиною. Кара виконувала і функцію залякування. Репресивність її збільшувалася або зменшувалася залежно від характеру політичного режиму та правової системи суспільства. Право карати мали сильні суб'єкти – вожді, царі, правителі, диктатори. У державах Стародавнього світу об'єкт кари уявлявся і сприймався як ворог, до якого допустимі будь-які дії [6, с. 522–523].

Натомість покарання застосовує як формальна, так і неформальна влада (політична, батьківська і т. п.), яка здатна хоч мінімально піклуватися про підвладних. Межі покарання встановлювалися нормами природного чи позитивного права, обов'язковими для цієї влади. Головна мета покарання – повернути особу в суспільство (ресоціалізація) через виховання, каяття. Отож, репресивна функція є вторинною й орієнтована на перевиховання особи, яка скоїла правопорушення чи злочин. Покарання не повинно заподіювати людині страждань більше, ніж це потрібно для її перевиховання. Призначаючи покарання, враховують необхідність відшкодування матеріальних і моральних втрат. Покарання за злочин застосовується на основі юридичної, індивідуальної відповідальності. Ні до кого не може бути застосоване покарання, якщо не доведено вини. Ніхто інший не може нести кримінальної відповідальності (батько, дружина, син, родичі тощо), окрім порушника чи злочинця [6, с. 522–523].

У Стародавньому світі не було чіткого розмежування між карою та покаранням. Г.В. Мальцев дійшов висновку, що «стародавнє суспільство не відрізнялося розмаїттям видів покарань, зводилися вони до фізичного впливу на особистість, часто ганебного характеру, або до матеріальних санкцій, штрафів. Покараннями вважалися заходи проти злочинця, які, по суті, виступали в якості його кари. Це вбивство родичів злочинців, яких визнавали невинуватими, за рішенням самого колективу родичів... Інший вид покарання, який переходив у кару, – вигнання із роду, рівнозначне знищенню особистості, викресленню із життя спільноти» [6, с. 524].

Отже, право держав Стародавнього світу не відрізняло кару від покарання, на відміну від сучасного погляду на ці поняття. Саме тому, коли йдеться про покарання у країнах Стародавнього сходу та в античних державах, то здебільшого це була кара.

Цікавими, на наш погляд, є праці античних філософів, що містять пояснення такого явища, як покарання. Вони дають уявлення про розуміння давніми греками сутності покарання, його походження та значення. Праці античних філософів завжди викликали інтерес науковців і сьогодні є достатньо вивченими. Але, як слушно зауважив Н.Ю. Мельничук, «попри концептуальне осмислення матеріалу, не відбулося такого декодування інформації, яке б сприяло проникненню в «тіло» категорій «злочин» та «покарання» як таких, що здатні функціонувати у полінауковому просторі» [9, с. 364]. Так, Геракліт Ефеський (544–483 рр. до н. е.) розглядав покарання як невід'ємну складову частину законів космосу, які виступали парадигмою законів для людей [9, с. 367].

Що таке покарання і в чому його суть, намагався з'ясувати Піфагор Самоський (570–490 рр. до н. е.) та його учні. За Піфагором, злочин і покарання – це протилежні явища, вираз загальної космічної полярності безмежного та граничного. Границя встановлює певну межу (норму) поведінки людей, до того ж, зобов'язує коритися законам.

Пифагорійці, критерієм розуміння яких стало поняття протилежності, розглядали злочин і покарання у контексті протиріччя між гармонією (загальною основою світу) і «безладним світом речей, що народжується». Спираючись на розроблену теорію чисел, вони вважали 10 сутністю космосу, а число 4 – найдосконалішим із усіх чисел, що складають повноту та гармонію числа 10. Відповідно до їх концепції, справедливість як вища досконалість повинна включати (враховувати) чотири складові частини: перша – стан злочинця до скоєння злочину; друга – стан душі людини, яку згнйбили; по-третє – дух судді; по-четверте – страждання людини, що скоїла злочин [10, с. 97].

Злочин розглядався як порушення досконалого числа, а покарання – його поновлення. Визначаючи міру покарання, піфагорійці вважали за необхідне враховувати співвідношення чисел, тобто визначати співмірність злочину і покарання на основі кількісного пропорційного відношення. Міра покарання мала відповідати числу «помноженому саме на себе» (1182 а 10) [11, с. 282].

Проблематика покарання знайшла своє відображення й у представників класичної античної філософії. Так, Сократ (470/469–399 рр. до н. е.) визнавав як прижиттєве покарання злочинця богами, так і його посмертне покарання, об'єктивоване у муках душі в потойбіччі. Філософ пояснював злочин як порушення установленної міри і справедливості, а покарання – як її поновлення. Співвідношення злочину та покарання виводилося з принципу співмірності. За Сократом, покарання (в суб'єктивному значенні) повинно виконувати очисну функцію, а також (в об'єктивному значенні) бути засобом запобігання подальшим злочинам. Покарання мало бути невідворотним, оскільки без нього неможливо поновити справедливість [12, с. 399–400].

Учень Сократа Платон (427/428–348/347 рр. до н. е.) пояснював, що жодне покарання не має на меті заподіяти зло. «Покарання призводить до однієї з двох дій: воно робить покараного або кращим, або менш зіпсованим» [13, с. 290]. Важливою, на думку філософа, є невідворотність покарання. Ніхто не повинен уникнути покарання. Навіть якщо втік із держави за скоєний проступок, маєш бути покараний. Застосування смертної кари розглядалося Платоном як об'єктивна необхідність задля зміцнення держави. «Якщо законодавець помітить, – писав він, – що людина тут невиліковна, то яке покарання визначить йому за законом? Законодавець усвідомлює, що для самих цих людей краще припинити своє існування, розстатися із життям; тим самим вони принесли б подвійну користь усім іншим людям: вони стали б для інших прикладом того, що не слід чинити несправедливо, до того ж, позбавили б державу від присутності дурних людей. Таким чином, законодавець змушений призначати покаранням таким людям саме смерть, а не щось інше» [13, с. 299].

Слід звернути увагу на еволюцію поглядів Платона на такі поняття, як «відплата» і «покарання». Якщо у діалозі «Протагор» покарання розглядається як відплата, яка мала виправити злочинця [14, с. 94], то у трактаті «Законо» є вже чітка відмінність між ними. Покарання подається як добро, а відплата – як зло, страждання, супутниця несправедливості, що залишає злочинця нещасним; покарання ж позитивне, оскільки робить його або кращим, або менш «зіпсованим» [15, с. 179, 308].

Особливістю суджень Платона було те, що земне покарання за скоєні злочини чи проступки супроводжувалися правосуддям богів [16, с. 68]. Тобто злочинця очікувало подвійне покарання – спочатку земне, а потім потойбічне. Найстрашніше – останнє, адже душа того, хто «жив несправедливо і безбожно», може бути відправлена «до місця кари та відплати, у темницю, яку називають Тартар» [17, с. 570]. Водночас Платон переконаний, що покарання ще «за життя

злочинця не повинно, наскільки це можливо, поступатися покаранню в Аїді» [13, с. 318].

Аристотель (384–322 рр. до н. е.) вбачав об'єктивні витоки політико-правових явищ у самій природі людини як «політичної» істоти [18, с. 62]. Він вважав, що усі люди прагнуть державного життя, де людина може досягнути справедливості, жити за законом і морально вдосконалюватися [19, с. 379]. У державі, яка розуміється філософом як сукупність громадян, має володарювати закон, а не людина [20, с. 68]. Будь-який злочин є небезпечним для держави, а тому має бути усунений. Закон розглядається Аристотелем як об'єктивна необхідність забезпечення суспільного блага і безпеки, а покарання – як інструмент, що має відвертати людину від зла та поновлювати справедливість [21, с. 151].

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, можемо зазначити, що античні філософи розцінювали покарання як інструмент, засіб перевиховання («очищення») злочинця, відплату за скоєні гріхи, поновлення справедливості та забезпечення безпеки держави. Також під покаранням у Давній Греції розумілися певні примусові заходи державної влади поліції проти порушника встановленого порядку та закону, які були наслідком скоєного злочину. До того ж, покарання і кара у праві та свідомості давніх еллінів не мали чіткого розмежування і здебільшого ототожнювалися. Метою покарання було залякування, прагнення уникнути у майбутньому небажаних і небезпечних для громадян, суспільства та держави вчинків.

Список використаної літератури:

1. Кун Н.А. Легенды и мифы Древней Греции. Москва: АСТ, 2008. 538 с.
2. Гесиод. Полное собрание текстов. Москва: Лабиринт, 2001. 256 с.
3. Суриков И.Е. Проблемы раннего афинского законодательства. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 144 с.
4. Гавриленко О.А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.): монографія. Харків: Парус, 2006. 352 с.
5. Дуонов В.К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике: монография. Курск: РОСИ, 2000. 504 с.
6. Мальцев Г.В. Месть и возмездие в древнем праве: монография. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. 736 с.
7. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / пер. с англ. Москва: Политиздат, 1992. 543 с.
8. Платон. Диалоги / пер. с древнегреч. М., 1986. 607 с.
9. Мельничук Н.Ю. Проблема злочину та покарання у доелліністичній філософії права. Вісник державного університету внутрішніх справ. 2009. № 4. С. 363–372.
10. Юркевич П. З рукописної спадщини. К.: Видавничий дім KM Academia, Університетське видавництво Пульсарі, 1999. 332 с.
11. Аристотель. Никомахова етика / пер. Н.В. Брагинская, В.В. Бибихин. Аристотель. Этика. Москва: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. С. 5–279.
12. Мельничук Н.Ю. Поняття «злочин» та «покарання» у філософії Сократа. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2007. Вип. 3. С. 397–403.
13. Платон. Законы, послезаконие, письма. Санкт-Петербург: Наука, 2014. 521 с.
14. Платон. Ион, Протагор и другие диалоги. Санкт-Петербург: Наука, 2014. 432 с.
15. Платон. Собрание сочинений в 4 т. / пер. с древнегреч. Москва: Мысль, 1994. Т. 4. 830 с.
16. Нерсисянц В.С. Платон. Москва: Юрид. лит., 1984. 104 с.

17. Платон. Собрание сочинений в 4 т. / пер. с древнегреч. Москва: Мысль, 1990. Т. 1. 860 с.

18. История политических и правовых учений: учебник / под ред. В.С. Нерсесянца. Москва: Юрид. лит., 1983. 720 с.

19. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / пер. с древнегреч. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.

20. Аристотель. Політика / пер. з давньогрец. К.: Видавництво Соломії Павличко ОСНОВИ, 2005. 239 с.

21. Скубченко Л.Ф. Проблема безопасности личности и государства в политико-правовых концепциях Древнего мира. Вестник Международного института экономики и права. 2011. № 2 (2). С. 146–152.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Логвиненко Євгенія Сергіївна – викладач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Lohvynenko Yevheniia Serhiivna – Lecturer at the Department of Constitutional and International Law of the Faculty № 4 of Kharkiv National University of Internal Affairs

evgeniyalogvinenko11@gmail.com

